

Mannheim, jméno německého města, založeného v letech 1606-07 při ústí Neckaru do Rýna na místě vesnické lokality. Plánovitě budované město se stalo sídlem falckého kurfiřta, po r. 1803 pak druhým hlavním městem velkovévodství bádenského. Město silně utrpělo po pádu kurfiřta a českého krále Bedřicha Falckého. Velkorysá obnova města v 18. stol. vedla v letech 1743-78 na dvoře Karla Theodora k rozvoji hudební kultury, o níž se hovoří jako o → *mannheimské škole*.

Ve městě se postupně rozvíjel hudební život, který se vyznačoval i mimo okruh mannheimské školy četnými přímými i ne-přímými vztahy k hudební kultuře českých zemí. Tyto vztahy se promítly již do dvorní kapely Karla Filipa, předchůdce Karla Theodora. Původní kapela se zformovala kolem knížete Karla Filipa, který na přelomu 17. a 18. stol. měl rezidenci ve → *Slezsku*. R. 1707 přesídlila část kapely spolu s Karlem Filipem do Innsbrucku a část odešla za kurfiřtem Johannem Wilhelmem do Düsseldorfu (Johann Wilhelm byl starší bratr Karla Filipa a z. 1716). R. 1717 se členové bývalé slezské kapely setkali u Karla Filipa v Neuburgu, pak jej následovali do Heidelbergu a konečně r. 1720 do mannheimské rezidence. 16 hudebníků v čele s kapelníkem J. J. Greberem přešlo do nové kapely z Innsbrucku (šlo hlavně o hráče dechových nástrojů), z Düsseldorfu přišli zvl. hráči smyčcových nástrojů. J. J. Greber byl zřejmě slezského původu, k dalším slezským hudebníkům se počítali J. J. Weiss a J. S. Weiss. Z českého prostředí přišel zřejmě W. Ritschl, přes Innsbruck pak i olomoucký rodák G. Finger. R. 1725 umírá v Mannheimu trubač J. Ch. Thomas, údajně českého původu. R. 1738 se stýkal s mannheimskými hudebníky hrabě Questenberk. Orchestrální těleso a skladatelská produkce z doby Karla Theodora (→ *mannheimská škola*) se konstituovaly za výrazné účasti hudebníků z českých zemí, tyto vazby se však na jev mannheimské školy ani zdaleka neomezují. R. 1776 otevírá G. J. Vogler v Mannheimu vysoké hudební učiliště *Mannheimer Tonschule* (skladbu u Voglera v Mannheimu studoval český houslista J. Scheller). Odtud odchází Vogler přes Mnichov, Stockholm, Kodaň a Berlín do Prahy (1801-02), kde vydává *Handbuch zur Harmonielehre und für den Generalbass, nach den Grundsätzen der Mannheimer Tonschule; zum Behufe der öffentlichen Vorlesungen im Orchestrionssaale auf der k. k. Carl Ferdinandschen Universität zu Prag* (1802). V hudebně institucionálním mannheimském provozu působil dočasně i český tenorista 18. stol. Říha. V mannheimském operním repertoáru, zaměřeném k opeře seria a buffa, k baletu a pantomimě, se uplatnila tvorba Gaßmannova, v chrámovém provozu díla Zachova. Mannheimská divadelní kultura se výrazně rozvinula v 70. letech 18. stol.: ke slovu přišly i Bendovy melodramy *Medea* a *Ariadne auf Naxos*, které tu silně zapůsobily na W. A. Mozarta

(1778). Před svou pražskou érou (1813-16) prošel Mannheimem C. M. Weber, který v článku *Mannheim* (psán pro *Allgemeine Musikalische Zeitung* 12, 1810) zhodnotil zdejší ohlas symfonické, chrámové a vokální tvorby Voglerova žáka J. Gänsbachera, působícího 1806-13 hlavně v Čechách. Mannheimský rodák a ze zdejší houslistické tradice vyšlý houslista F. W. Pixis vystoupil se svým bratrem J. P. Pixisem v Praze (1805) a po trvalém usídlení v Praze (1810) formoval na konzervatoři pražskou houslistickou školu (jeho syn Th. Pixis, n. v Praze 1831, odešel opět do Německa na kolínskou konzervatoř). V 19. stol. vyvíjel v Mannheimu činnost český spolek *Volnost*. V Mannheimu studoval u V. Lachnera 1869-70 Z. Fibich. Pěvecky se v Mannheimu uplatnila 1890-93 R. Maturová, která se provdala za člena mannheimské dvorní činohry L. Schreinerera. V letech 1887-99 dosáhl dirigentského věhlasu rakouský skladatel E. N. v. Reznicek svou činností v Praze, Výmaru a Mannheimu. Z Prahy odešel po dvouletém působení r. 1909 do Mannheimu rakouský dirigent A. Bodanzky, jehož činnost v divadle přispěla k rozmachu německého expresionismu, a po krátkodobém angažmá v Mannheimu (1909) přišel do Prahy (1911) A. Zemlinsky. K bibliografii srovnej → *mannheimská škola*.

B. Lex.: MGG VIII, s. 1594. **Knihy:** K. E. v. Schafhäutl: Abt Georg Joseph Vogler (Augsburg 1888, s. 51). Helfert 1916. W. Senn: Musik und Theater am Hof zu Innsbruck (Innsbruck 1954). C. M. v. Weber: Kunstansichten (Lpz. 1975, s. 255 - 257). Mannheim und Italien. Zur Vorgeschichte der Mannheimer (ed. R. Würtz, Mainz - Ldn - NY - To-kyo 1984). Untersuchungen zu Musikbeziehungen zwischen Mannheim, Böhmen und Mähren im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert (ed. Ch. Heyter-Rauland - Ch.-H. Mahling, Mainz - Ldn - Madrid - NY - Paris - Tokyo - Toronto 1993). [JF]

mannheimská škola, hudebně historický termín, fungující jako označení skupiny skladatelů, kteří působili zhruba od poloviny 18. stol. v → *Mannheimu*, konkrétně na dvoře kurfiřta Karla Theodora.

Termín *Mannheimer Schule* (spolu s ním pak řada označení, specifikovaných pomocí adjektiva *mannheimský* a vypovídajících o rozmanitých stylových rysech a manýrách projevu mannheimské školy) se objevuje v německé muzikologii poté, co H. Riemann vydal skladby mannheimské proveniencí (*Sinfonien der pfalzbayerischen Schule*, DTB III, 1, 1902, VII, 2, 1906, VIII, 2, 1907; *Mannheimer Kammermusik des 18. Jahrhunderts*, DTB XV, 1914, XVI, 1915). Riemannův výklad jevu se stal předmětem četných diskusí, do nichž zasáhli zvl. A. Heuss (*Zum Thema „Mannheimer Vorhalt“*, ZIMG 9, 1907 - 1908; *Über die Dynamik der Mannheimer Schule*, in: *Festschrift H. Riemann*, 1909, pokračování v *ZfMw* 2, 1919 - 1920),

L. Kamieński (*Mannheim und Italien*, in: SIMG 10, 1908 - 1909), W. Fischer (*Zur Entwicklungsgeschichte des Wiener klassischen Stils*, in: StMw 3, 1915), dále pak R. Sondheimer, F. Waldkirch ad. Z českých muzikologů se zabýval důkladně otázkou mannheimské školy V. Helfert, po něm řada jeho žáků a následovníků. Postupně vyústila diskuse do široce orientovaného věcného výzkumu problematiky hudby 18. stol. vůbec a hudebního → *klasicismu* zvláště. Otázky, vyvolané Riemannovou interpretací mannheimské školy, vzbudily široký ohlas z několika důvodů. Badatelé počátku 20. stol. soudili, že v mannheimské škole odкрыli dlouho hledaný hlavní článek spojující hudební vývoj → *baroka* s vídeňským → *klasicismem*. Mannheimské škole tak byla připsána řada údajně specifických inovací. Mannheimský projev se již totiž neopírá o generálbasový základ, vůdčím faktorem se stává melodie, průběh se periodicky dělí na dvouaktové, čtyřtaktové a osmitaktové jednotky, jež jsou nositeli nové hudební tektoniky i významovosti. K tomu přistupuje vyhraněný → *tematismus* (druhé téma, provedení) a nové chápání formy (sonátová forma). Sonátový cyklus se rozšiřuje vložení → *me-nuetu* na čtyřvětý útvar. Aplikují se nové dynamické prostředky (crescendové postupy nad rytmizovanou prodlevou na tónice, crescendo na způsob válce, ostré kontrasty), instrumentální projev se vyznačuje řadou efektů a manýr, např. tremolem, tzv. raketovými motivy, tzv. vzdechy (německy *Seufzer*), náhlými generálními pauzami apod. V instrumentaci výrazně roste úloha dechových nástrojů, zvl. klarinetů a lesních rohů. Mnozí badatelé ovšem upozorňovali na to, že jednak nelze prokázat přímou návaznost vídeňského klasicismu (počínaje Haydnem) na mannheimskou produkci, jednak se mnohé rysy, přisuzované především mannheimské škole, objevují s větší či menší frekvencí dříve ve Vídni a Itálii. Ukázalo se, že Mannheim byl jedním z více míst, kde docházelo k vývojově nutné krystalizaci stylových norem klasické instrumentální hudby (J. P. Larsen). Problematické byly dobové permanentní snahy různých národních muzikologických škol vyložit kompozičně technické a stylové priority mannheimské produkce podílem zástupců vlastní hudební kultury na genezi mannheimské školy. Různě byla vykládána i evidentní účast českých hudebníků a skladatelů, resp. osobností nějak spjatých s českým prostředím, na vzniku a rozvoji této školy. Vůdčí osobností prvního mannheimského seskupení byl někdy po 1740 J. V. Stamic (stylové rysy mannheimské školy se projevují již v jeho op. 1), od 1747 zde působil i F. X. Richter. Skladatel rakouského původu I. Holzbauer (v Mannheimu od 1753) měl dříve vztah k údajnému Richterovu rodišti → *Holešovu* (nověji se usuzuje i na možný Richterův původ ze Slovenska) a český původ se předpokládal i u A. Filse (psán též Filtz, v Mannheimu od 1754), který ovšem pochází z bavorského Eichstättu. Na

sklonku 50. let 18. stol. se v Mannheimu objevuje i J. Čart. Takzvaná česká skupina mannheimských hudebníků patřila bez ohledu na novější korekce k autorsky nejproduktivnějším mannheimským silám a byla dosti početná (podle údajů *Personalliste der Mannheimer Hofmusik* z r. 1756). Německá literatura vykládala tento český podíl jako výraz německé tvořivosti z českých zemí (srovnej práci H. Stephana *Der Mannheimer Stil und seine deutsch-böhmischen Vertreter*, in: *Der Ackerman aus Böhmen IV*, P 1936) a docházela často k nacionalisticky tendenčním závěrům. Helfert se snažil vytvořit na základě pramenného studia hypotézu o vztazích mannheimské školy k českému prostředí (objevil např. Questenberkovy styky s mannheimským prostředím již k r. 1738, uvažoval o souvislosti → *Jaroměřic nad Rokytnou* s → *Německým Brodem*, tj. rodištěm Stamicovým, zkoumal vývoj instrumentální hudby a sonátové formy na českém území v předmannheimském údobí), posléze pak česká hudební historiografie dospěla k představě, že čeští hudebníci v Mannheimu osobitě prostředkovali mezi italsko-vídeňskou hudbou pozdního baroka a vídeňským klasicismem. Řada českých badatelů vynaložila též nemálo úsilí, aby v polemice s německými výklady dokázala český národnostní charakter některých vůdčích hudebníků mannheimského okruhu. Také zde dospělo nakonec mezinárodní bádání k uvážlivějším stanoviskům. Ukázalo se, že ryze nacionální diferenciace nemá pro 18. stol. tu závažnost jako pro další vývojové etapy a že mechanické vyhledávání spojitostí (Stamice s Čartem na základě blízkosti jejich rodišť, Holzbauera s Richterem ve vazbě na Holešov, apod.) může být zavádějící. Hlavně však nelze rozvoj stylové orientace jednotlivých skladatelských zjevů daného údobí vázat pouze na výchozí prostředí. Čeští i ostatní příslušníci mannheimského seskupení migrovali do Mannheimu po různých trasách a měli možnost být na mnoha místech konfrontováni s novými stylovými tendencemi. K vyhranění specifických norem instrumentální hudby docházelo pak zákonitě všude tam, kde se na půdě dobových → *kapel* (obvykle za značné účasti hudebníků z českých zemí) formoval kvalitativně nový repertoár, jenž přirozeně zhodnocoval podněty rozmanité provenience. Mannheimská kapela jako těleso na svou dobu mimořádně nutně vyvolávala i koncentraci těchto inovačních syntéz. Zpětné působení mannheimských podnětů na české země či na vídeňské prostředí není ovšem ve světle pramenů tak průkazné, jak se předpokládalo. Konečně si začíná současná muzikologie klást i otázku, jaké povahy byl vlastně mannheimský hudební život a přínos. Je zjevné, že tu ve Stamicově době nešlo o skladatelskou skupinu typu vyhraněné → *školy*. Výchovné působení na jiné autory (např. Stamicovo na jeho syny či na Ch. Cannabicha) není sice vyloučeno, avšak společné rysy mannheimské produkce se ustavovaly především reakcemi autorů na

přirozené repertoárové potřeby tělesa nového typu. V r. 1754 byl do Mannheimu k Holzbauerovi vyslán český hudebník F. X. Pokorný z öttingen-wallersteinské kapely (→ *Wallerstein*) a jeho mannheimské hudební vzdělávání nese jen v malé míře rysy přímého didaktického působení, orientovaného na stylové inovace. F. X. Richter rozvinul svou učitelskou působnost hlavně až po odchodu z Mannheimu do Štrasburku. Mannheimské vlivy se projeví i u některých dalších skladatelů, např. u J. Schoberta (bývá mu někdy připisován slezský původ) a u Francouze F. J. Gosseca. V další vývojové fázi, kdy mannheimské seskupení reprezentovali autoři v čele s Ch. Cannabichem (patřili sem dále K. a A. Stamic, F. Fränzl, W. Cramer, F. Danzi aj.), ostatně vývoj mannheimské produkce již stylově a typově stagnoval. Dobové výpovědi (Schubart 1775, L. Mozart 1777) vyznívají v tom smyslu, že je mannheimský projev nesen řadou manýr a že se Mannheim jeví jako „eine herrliche Schule in der Ausführung, aber nicht in der Erfindung. Monotonie herrscht hier im Geschmack...“ (Schubartova charakteristika). Názor o tom, že Mannheim byl především školou ve smyslu hudebně reprodukční osobitosti, se udržel i po celé 19. stol., takže frekvence slova *Schule* v různých analogických výpovědích mohla sehrát roli i při vzniku novodobého termínu *mannheimská škola*. K představě o mannheimské škole 18. stol. přispěla jistě i existence školské instituce založené pod názvem *Mannheimer Tonschule* G. J. Voglerem v polovině 70 let 18. stol. (viz též Voglerovy spisy *Churpfälzische Tonschule* a *Betrachtungen der Mannheimer Tonschule* I - III, vydané v Mannheimu v letech 1778-81). Voglerovo úsilí nemělo však s tzv. mannheimskou školou Stamicovy éry mnoho společného. Konečně je zřejmé, že se i hudebníkům 18. stol. mohla jevit mannheimská produkce 50. let v čele s J. V. Stamicem jako osobitě vyhraněný fenomén (mannheimská instrumentální hudba byla již kolem 1750 nadšeně přijímána, byť i spolu s jinou srovnatelnou dobovou tvorbou, zejména v Paříži a Londýně), zastupující celé středoevropské stylové dění. Vcelku lze tedy termín *mannheimská škola* používat spíše obrazně, zvl. jako označení kompozičních a interpretačních inovací, jež se prosadily v okruhu skladatelů působících v mannheimských hudebních institucích 18. století. K bibliografii srovnej → *Mannheim*.

B. Lex.: Mendel - Reissmann VII, s. 39. PHSN I, s. 231. OSN ND IV/1, s. 41. Grove⁵ V, s. 553. Malát⁵, s. 208. MGG VIII, s. 1594. EMS, s. 290. Seeger II, s. 67. Riemann III, s. 543. MEH, s. 337. Apel², s. 503. MuzE III, s. 430. Brockhaus-Riemann II, s. 86. New Grove XI, s. 629. MEH(Č), s. 396. **Knihy a čsp.:** Helfert 1916. Helfert 1924. V. Helfert: Zur Entwicklungsgeschichte der Sonatenform (AfMw 7, 1925, č. 1, s. 117 - 146). F. Waldkirch: Die konzertanten Sinfonien der Mannheimer im 18. Jahrhundert (Ludwigshafen 1931). P.

Gradenwitz: Johann Stamitz (Bo - P - W 1936). R. Sondheimer: Das europäische Mannheim (Mannheim 1940). H. Boese: Die Klarinette als Soloinstrument in der Musik der Mannheimer Schule (Dresden 1940). T. Volek: Vývoj bádání o Janu Václavu Stamicovi (HRo 10, 1957, č. 6, s. 235 - 237). Racek ČH, s. 136 - 138, 150 - 161. Komma 1960. J. P. Larsen: Zur Bedeutung der Mannheimer Schule (in: Festschrift Karl Gustav Fellerer zum 60. Geburtstag, Regensburg 1962, s. 303 - 309). R. Fuhrmann: Mannheimer Klavier-Kammermusik (dis. Marburg 1963). R. Brockpähler: Handbuch zur Geschichte der Barockoper in Deutschland (Emsdetten 1964). W. Lebermann: Biographische Notizen über Johann Anton Fils, Johann Anton Stamitz, Carl Joseph und Johann Baptist Toeschi (Mf 19, 1966, č. 1, s. 40 - 41). G. Massenkeil: Ruhm und Nachruhm der Mannheimer Schule (NZfM 127, 1966, č. 12, s. 485 - 490). H.-R. Dürrenmatt: Die Durchführung bei Johann Stamitz (1717 - 1757) (Bern - Stuttgart 1969). P. Vitamvás: Sinfonie Antona Filse (dipl. Bo 1970). J. P. Larsen: K významu mannheimské školy (in: Musica bohemica et europaea, Bo 1970, s. 43 - 55). R. Pečman: Kriticky o mannheimské škole (OM 3, 1971, č. 2, s. 33 - 42). ČSV 1971, s. 132 - 134. I. Czajkowski: František Xaver Richter (dipl. Bo 1971). Colloquium Musica bohemica et europaea Brno 1970 (Bo 1972, s. 203 - 278). J. Fukač: Mannheimská otázka po sedmdesáti letech - modelový případ hudebního dějepisectví (OM 4, 1972, č. 8 - 9, s. 232 - 238, č. 10, s. 289 - 297). M. Kalousek: Jiří Čert. Život a dílo (dipl. Bo 1973). Ch. F. D. Schubart: Ideen zu einer Ästhetik der Tonkunst (Lpz. 1977, s. 116 - 132). R. Pečman: Vladimír Helfert a mannheimská škola (in: SPFFBU 25/26, 1976/1977, H 11/12, s. 35 - 39). R. Flotzinger - G. Gruber: Musikgeschichte Österreichs II (Graz - W - Köln 1979, s. 95 - 97). R. Pečman: František Xaver Richter a jeho škola hudební skladby (OM 12, 1980, č. 8, s. 233 - 236). P. Gradenwitz: Johann Stamitz. Leben - Umwelt - Werke (2 svazky, Wilhelmshaven 1984). R. Würtz: Dialogué. Vorrevolutionäre Kammermusik in Mannheim und Paris (Wilhelmshaven 1990). [JF]